

УДК 343.138-343.148

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.64>

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ ПІЗНАВАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ У СУДОВОМУ РОЗГЛЯДІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Фігурський В.М.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу і криміналістики
Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: 0000-0002-5329-8985
e-mail: figurskyvm@gmail.com*

Фігурський В.М. Загальні положення проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості у судовому розгляді кримінального провадження.

Стаття присвячена проблематиці загальних положень процесуальних дій пізнавальної спрямованості, що проводять у суді першої інстанції під час судового розгляду кримінального провадження.

Аргументовано, що виокремлення таких положень сприяє тлумаченню норм кримінального процесуального права, що визначають їх проведення, дає змогу застосовувати кримінальний процесуальний закон за аналогією, долати прогалини у встановленні процесуальних дій пізнавальної спрямованості у розгляді кримінального провадження судом першої інстанції.

Під загальними положеннями проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості у судовому розгляді кримінального провадження запропоновано розуміти сукупність правил та умов, передбачених кримінальним процесуальним законом або таких, що впливають з нього, щодо проведення усіх цих дій або більшості з них. Такі правила забезпечують ґносеологічну ефективність проведення процесуальних дій, про які йдеться, а умови – здійснення судом повноважень, реалізацію сторонами та іншими учасниками судового провадження прав на (під) час їх проведення.

Критеріями виокремлення цих правил і умов визначено всеохопність та унікальність. З урахуванням цих критеріїв, до загальних віднесено такі положення проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості у суді першої інстанції: 1) наявність підстав для проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості; 2) місце і час їх здійснення; 3) вибір цих дій і визначення послідовності їх виконання залежить від позиції сторін кримінального провадження та підлягає затвердженню судом; 4) множинність учасників проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості; 5) організація виконання та контроль суду за дотриманням процесуального порядку здійснення таких дій; 6) фіксація перебігу та результатів здійснення процесуальних дій пізнавальної спрямованості.

Зроблено висновок, що загальним положенням проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості в суді першої інстанції, з одного боку, властиві яскраво виражене змагальне начало та посилення диспозитивності у дослідженні доказів, що, однак, не виключають субсидіарної активності суду, а з іншого, – на нього, як орган, що веде судовий процес, покладається організація здійснення, контроль за дотриманням процесуальної форми виконання та фіксування перебігу таких процесуальних дій.

Констатовано, що незважаючи на приналежність до однієї правової системи та спільну історичну форму кримінального процесу, правове регулювання доказування з використанням процесуальних дій пізнавальної спрямованості в суді першої інстанції у кримінальному процесуальному праві європейських держав характеризується особливостями. Такі особливості зумовлені проявом засад змагальності, диспозитивності, публічності, а також всебічного, повного і неупередженого з'ясування обставин справи у центральній стадії кримінального провадження. При цьому, такі загальні положення процесуальних дій пізнавальної спрямованості як наявність

підстав для проведення, місце і час виконання, а також фіксування змісту та наслідків їх здійснення залишаються незмінними, незалежно від нормативної моделі доказування під час судового розгляду кримінального провадження.

Ключові слова: кримінальне провадження, судовий розгляд, процесуальні дії пізнавальної спрямованості, загальні положення проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості, суд, учасники судового провадження, сторони кримінального провадження.

Fihurskyi V.M. General provisions conducting procedural actions of a cognitive orientation in the criminal trial.

The article is devoted to the issue of general provisions conducting procedural actions of a cognitive orientation, which are carried out in the court of first instance during the criminal trial.

It is argued that the isolation of such provisions contributes to the interpretation of the norms of criminal procedural law that determine their conduct, makes it possible to apply criminal procedural law by analogy, and to overcome gaps in the regulation of procedural actions of a cognitive orientation in the criminal trial.

The general provisions conducting procedural actions of a cognitive nature in the the criminal trial are proposed to be understood as a set of rules and conditions provided for by the criminal procedural law or those arising from it, regarding the conduct of all or most of these actions. Such rules ensure the epistemological efficiency of the procedural actions in question, and the conditions – the exercise of powers by the court, the exercise of rights by the parties and other participants in the the criminal trial during their conduct.

The criteria for distinguishing these rules and conditions are comprehensiveness and uniqueness. Taking into account these criteria, the following provisions for conducting procedural actions of a cognitive orientation in the court of first instance are considered general: 1) the presence of grounds for conducting procedural actions of a cognitive orientation; 2) the place and time of their implementation; 3) the choice of these actions and the determination of the sequence of their implementation depends on the position of the parties to the criminal proceedings and is subject to approval by the court; 4) the plurality of participants in conducting procedural actions of a cognitive orientation; 5) organization of implementation and control by the court over compliance with the procedural order for performing such actions; 6) recording the course and results of conducting procedural actions of a cognitive orientation.

It is concluded that the general provisions of conducting procedural actions of a cognitive nature in the court of first instance, on the one hand, are characterized by a clearly expressed adversarial principle and increased dispositivity in the study of evidence, which, however, do not exclude the subsidiary activity of the court, and on the other hand, it, as the body conducting the trial, is entrusted with the organization of implementation, control over compliance with the procedural form of implementation and recording the course of such procedural actions.

It is stated that despite belonging to the same legal system and a common historical form of criminal proceedings, the legal regulation of evidence using procedural actions of a cognitive orientation in the court of first instance in the criminal procedural law of European states is characterized by peculiarities. Such peculiarities are due to the manifestation of the principles of adversarial nature, dispositiveness, publicity, as well as comprehensive, complete and impartial clarification of the circumstances of the case at the central stage of criminal proceedings. At the same time, such general provisions of procedural actions of a cognitive orientation as the presence of grounds for their conduct, place and time of execution, as well as recording the content and consequences of their implementation remain unchanged, regardless of the normative model of evidence during the trial of criminal proceedings.

Key words: criminal proceedings, trial, procedural actions of a cognitive nature, general provisions conducting procedural actions of a cognitive nature, court, participants in judicial proceedings, parties in criminal proceedings.

Постановка проблеми. Проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості здійснюється відповідно до встановленої процесуальної форми, зумовленої закладеними в їх основі пізнавальними прийомами, очікуваними результатами, а також гарантіями правосуддя та прав учасників судового провадження.

Процесуальна форма дій пізнавальної спрямованості у суді першої інстанції охоплює як спільні для усіх таких дій порядок, вимоги до їх виконання, фіксацію перебігу та наслідків, так і

особливі положення процедури здійснення окремих з них. Кримінальні процесуальні норми, що регламентують універсальні правила та умови проведення цих дій, є визначальними у формуванні їх загальних положень.

Стан опрацювання проблематики. В українській кримінальній процесуальній доктрині дослідники донині не ставили питання про необхідність виокремлення та змістовне наповнення загальних положень проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості у суді першої інстанції. Натомість у вітчизняній криміналістиці предметом дослідження стали загальні положення тактики проведення судових дій (І. Когутич, Ю. Мирошніченко). Загальні положення виконання процесуальних дій пізнавальної спрямованості у судовому розгляді кримінального провадження переважно розглядають у контексті науково-практичних розвідок судового розгляду (судового слідства) як етапу судового провадження у першій інстанції (І. Шепітько), ініціативи суду у з'ясуванні обставин кримінального провадження (М. Шевчук), порядку проведення окремих процесуальних дій, спрямованих на дослідження, перевірку та збирання доказів (В. Бабунич, О. Дехтяр, Я. Зейкан, І. Голубинський, О. Костюченко, О. Кучер, О. Литвин, Н. Максимішин, В. Тимошук та ін.). Водночас у доктрині кримінального процесу предметом наукових розвідок стало таке загальне положення здійснення процесуальних дій пізнавальної спрямованості як фіксування судового розгляду кримінального провадження (В. Березюк, В. Дем'янчук).

За такого стану теоретичних досліджень поза увагою наукової спільноти залишились суть загальних положень проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості у судовому розгляді кримінального провадження, конкретні правила та умови, що становлять їх зміст.

Мета статті становить виокремлення загальних положень проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості у судовому розгляді кримінального провадження, формулювання і розгляд правил та умов, що їх наповнюють.

Виклад основного матеріалу. На противагу слідчим (розшуковим) (ст. 223 КПК України) та негласним слідчим (розшуковим) (§ 1 глави 21 КПК України) діям, законодавець не систематизував спільні положення, властиві процесуальним діям пізнавальної спрямованості у розгляді кримінального провадження судом першої інстанції, обмежившись індивідуальним підходом до їх регламентації. Загальні положення проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості відсутні й у кримінальному процесуальному регулюванні інших європейських держав.

Однак виокремлення таких положень сприяє тлумаченню норм кримінального процесуального права, що визначають їх проведення, дає змогу застосовувати кримінальний процесуальний закон за аналогією, долати прогалини у впровадженні процесуальних дій пізнавальної спрямованості у розгляді кримінального провадження судом першої інстанції.

Загальні положення проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості у розгляді кримінального провадження судом першої інстанції становлять собою сукупність правил та умов, передбачених кримінальним процесуальним законом або таких, що впливають з нього, щодо проведення усіх цих дій або більшості з них.

Такі правила забезпечують ґносеологічну ефективність проведення процесуальних дій, про які йдеться, а умови – здійснення судом повноважень, реалізацію сторонами та іншими учасниками судового провадження прав на (під) час їх проведення.

Підґрунтя загальних положень проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості становлять засади кримінального провадження та загальні положення судового розгляду.

Для формулювання конкретних загальних положень проведення процесуальних дій, необхідно визначитись з критеріями їх виокремлення. Критерії мають забезпечувати, з одного боку, поширення дії положень на усі чи більшість цих дій (*всеохопність*), а з іншого, таку змістовну характеристику положень, яка підкреслювала б особливості, специфіку процесуальних дій (*унікальність*).

З урахуванням цих критеріїв, до загальних належать такі положення проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості у суді першої інстанції: 1) наявність підстав для проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості; 2) місце і час їх здійснення; 3) вибір цих дій і визначення послідовності їх виконання залежить від позиції сторін кримінального провадження та підлягає затвердженню судом; 4) множинність учасників проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості; 5) організація виконання та контроль суду за дотриманням процесуального порядку здійснення таких дій; 6) фіксація перебігу та результатів здійснення процесуальних дій пізнавальної спрямованості.

Розкриймо їх зміст.

Наявність підстав для проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості. Визначальний компонент процесуальної форми цих дій становлять підстави для їх проведення.

Розмірковуючи над визначенням підстав для проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості, необхідно виокремити підвалини, що розкривають суть цього поняття. Першу підвалину становлять відомості, що забезпечують досягнення мети процесуальної дії за конкретної ситуації судового розгляду, а другу – нормативні приписи, дотримання яких гарантує законність її проведення. Тож підстави для проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості охоплюють правову та інформаційну складові.

Звідси підставами для проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості є приписи кримінального процесуального закону, за дотримання яких, проведення таких дій, обумовлене відомостями, що забезпечують досягнення їхньої мети, вважатиметься законним.

Підстави поділяються на фактичні та юридичні (формальні).

Фактичними підставами є наявність відомостей, які дають змогу вважати, що завдяки проведенню відповідних процесуальних дій суд та учасники судового провадження одержать можливість дослідити докази, якими сторони підтверджуватимуть наведені ними обставини і факти.

Фактичні підстави для проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості під час судового розгляду кримінального провадження одержали різні способи нормативного закріплення: а) з використанням абсолютно чи відносно визначених, а також абсолютно чи відносно невизначених формулювань; б) шляхом вказівки на мету проведення цих дій.

Приклад абсолютно визначеного формулювання становить положення ч. 2 ст. 332 КПК України, у якій наведений вичерпний перелік підстав для проведення експертизи за ухвалою суду, незалежно від наявності клопотання сторін кримінального провадження та потерпілого. Жодних інших підстав для проведення цієї процесуальної дії з ініціативи суду не встановлено.

Відносно визначене формулювання підстав для проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості надає учасникам судового провадження вибір, а суду – розсуд у деяких аспектах виконання таких дій. Зокрема, згідно з ч. 2 ст. 355 КПК України пред'явлення для впізнання проводиться після того, як особа, яка впізнає, під час допиту вкаже на ознаки, за якими вона може впізнати особу чи річ. Наведене положення забезпечує диспозитивність, дискрецію у виборі моменту проведення цієї процесуальної дії.

Абсолютно невизначені формулювання фактичних підстав для проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості одержали вираз у положеннях кримінального процесуального закону, диспозиція якого містить словосполучення дозволу. Так, у ч. 1 ст. 360 КПК України зазначено, що під час дослідження доказів суд має право скористатися усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями спеціаліста, наданими на підставі його спеціальних знань. Інший приклад. У виняткових випадках суд, визнавши за необхідне оглянути певне місце, проводить огляд за участю учасників судового провадження, а якщо цього вимагають обставини, – за участю свідків, спеціалістів і експертів (ч. 1 ст. 361 КПК України). Таке правове регулювання значно розширює сферу суддівського угляду.

Відносно невизначене формулювання фактичних підстав містить оцінні поняття, тлумачачи які, суд за внутрішнім переконанням вирішує питання необхідності проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості. Взірець такого формулювання становить положення ч. 3 ст. 333 КПК України – у разі, якщо під час судового розгляду виникне необхідність у встановленні обставин або перевірці обставин, які мають істотне значення для кримінального провадження, і вони не можуть бути встановлені або перевірені іншим шляхом, суд за клопотанням сторони кримінального провадження має право доручити органу досудового розслідування провести певні слідчі (розшукові) дії.

Значно рідше формулювання фактичних підстав для проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості містить вказівку на мету їх проведення. Для прикладу, за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого або за власною ініціативою суд має право викликати експерта для допиту для роз'яснення висновку (абзац 1 ч. 1 ст. 356 КПК України).

Юридичними підставами для проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості є необхідність виконання передбачених законом дій та (або) прийняття процесуальних рішень, що обов'язково передують їх проведенню. До них належать: а) винесення судом ухвали про призначення судового розгляду; б) проголошення сторонами кримінального провадження вступних про-

мов, висловлення іншими учасниками судового провадження думки про те, які докази потрібно дослідити, та про порядок їх дослідження; в) винесення судом ухвали про обсяг доказів, які будуть досліджуватися, та порядок їх дослідження; г) заявлення учасниками судового провадження клопотань про проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості; д) винесення судом ухвали про проведення відповідної процесуальної дії, за наявності такої вимоги кримінального процесуального закону.

Підстави для проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості закріплені й на завершальних етапах судового розгляду кримінального провадження. Зокрема, якщо під час судових дебатів виникне потреба подати нові докази, суд відновлює з'ясування обставин, встановлених під час кримінального провадження, та перевірки їх доказами (ч. 5 ст. 364 КПК України). Також якщо обвинувачений в останньому слові повідомить про нові обставини, які мають істотне значення для кримінального провадження, суд за своєю ініціативою або за клопотанням учасників судового провадження відновлює з'ясування обставин, встановлених під час кримінального провадження, та перевірку їх доказами (ч. 4 ст. 365 КПК України).

Місце і час проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості. Це загальне положення забезпечує суду та учасникам судового провадження сприятливі умови для дослідження ними доказів.

Керуючись ч. 3 ст. 318 КПК України, можна дійти висновку, що процесуальні дії в судовому провадженні переважно проводять у спеціально обладнаному приміщенні будівлі суду – залі судового засідання.

У разі необхідності окремі процесуальні дії можуть вчинятися за межами зали судового засідання. Йдеться про: а) огляд речових доказів за їх місцезнаходженням. Огляд речових доказів, які не можна доставити в судові засідання, за необхідності проводиться за їх місцезнаходженням (ч. 2 ст. 357 КПК України); б) огляд на місці. У виняткових випадках суд, визнавши за необхідне оглянути певне місце, проводить огляд за участю учасників судового провадження, а якщо цього вимагають обставини, – за участю свідків, спеціалістів і експертів (ч. 1 ст. 361 КПК України).

Окрім того, за межами зали судового засідання проводять ще й тимчасовий доступ до речей і документів, а також окремі слідчі (розшукові) дії за судовим дорученням.

На відміну від місця проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості, кримінальний процесуальний закон не містить конкретних вказівок щодо часу їх проведення.

Процесуальні дії завжди здійснюють у денний час, а конкретніше – у межах годин роботи суду.

У контексті розкриття цього загального положення проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості доречно зазначити, що в Законі про судову владу 1985 р. Королівства Іспанії безпосередньо закріплено правове регулювання часу, відведеного для судового розгляду, і місця виконання процесуальних дій. Так, згідно з ч. 2 ст. 182 цього законодавчого акта робочий час – з восьмої години ранку до восьмої години вечора, якщо інше не встановлено законодавством, на томість у ст. 268 визначено, що судочинство має здійснюватися за місцем знаходження судового органу. Суди та трибунали можуть проводити процесуальні дії в будь-якому місці в межах їхньої юрисдикції, коли це необхідно або зручно для належного відправлення правосуддя [1].

Вибір процесуальних дій пізнавальної спрямованості та визначення послідовності їх проведення залежить від позиції сторін кримінального провадження та підлягає затвердженню судом. Таке загальне положення проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості відображає один із визначальних аспектів змагального судового процесу – наведення сторонами у процесуальному спорі власної правової позиції.

Суть цього загального положення полягає в обранні сторонами кримінального провадження таких засобів доказування, які будуть оптимальними та ефективними для дослідження доказів у конкретному кримінальному провадженні під кутом зору кримінальних процесуальних функцій, які вони (сторони) реалізують. Його наявність, серед іншого, впливає з абзацу 2 ч. 1 ст. 349 КПК України, в якому зазначено, що сторони у вступній промові повідомляють, якими доказами підтверджуватимуть наведені ними обставини, порядок дослідження доказів. Зміст вступних промов здійснює чималий психологічний вплив на суд та учасників судового провадження, забезпечуючи таке розуміння доказів, які необхідно дослідити, що відповідає інтересам сторін.

Нормативними інструментами дослідження доказів є процесуальні дії пізнавальної спрямованості.

Ініціатива сторін кримінального провадження у виконанні відповідних процесуальних дій та в обраний ними момент з'ясування обставин кримінального провадження і перевірки доказів ґрунтується на засадах змагальності та диспозитивності, сприяє планомірному обстоюванню ними власної правової позиції. Своєю чергою, вона дає можливість суду зберігати неупередженість.

Дискреція суду у цьому питанні не передбачена. Затвердження ухвалою суду пропозиції сторін кримінального провадження про проведення конкретних процесуальних дій і черговості їх здійснення свідчить про прийнятність позиції цих учасників судового провадження з цього питання.

Незважаючи на те, що черговість проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості пропонують сторони кримінального провадження, кримінальний процесуальний закон (абзац 7 ч. 1 ст. 349 КПК України) містить імперативне правило: докази зі сторони обвинувачення досліджуються в першу чергу, зі сторони захисту – у другу. Наведений припис є проявом засади презумпції невинуватості. Оскільки одним з положень, які наповнюють її зміст, становить заборона перекладання обов'язку доказування на обвинуваченого, то свою позицію щодо події кримінального правопорушення і винуватості обвинуваченого передусім повинна обґрунтувати сторона обвинувачення. Натомість, виходячи з іншого положення, що складає зміст зазначеної засади, – ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість або меншу невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення, сторона захисту має право заперечувати усі або частину тверджень обвинувачення для обґрунтування власної позиції. Понад те, стороні захисту надається упривілейована позиція (*favor defensionis*), адже дослідження доказів з її боку може створити сильніше враження та «прикрити» докази на не користь обвинуваченого, оскільки процесуальні дії на підтвердження позиції сторони захисту проводяться в останню чергу. Постулат тактики процесуальних дій пізнавальної спрямованості гласить: дослідження найпереконливішого для сторони кримінального провадження доказу належить притримати до закінчення їх проведення.

Контроль за дотриманням аналізованого положення кримінального процесуального закону покладається на головууючого.

Множинність учасників проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості. Процесуальні дії пізнавальної спрямованості становлять зміст кримінальних процесуальних відносин суб'єктів кримінального провадження. Останні під час судового розгляду реалізують три основні (первинні) кримінальні процесуальні функції. Цей постулат засади змагальності зумовлює запровадження такого порядку дослідження доказів та виникнення таких кримінальних процесуальних правовідносин, за яких активна роль у цьому процесі покладається на сторони кримінального провадження, а не на орган, що його веде. Тож суд не зобов'язаний *ex officio* збирати, перевіряти докази на підтримку позиції тієї чи іншої сторони, коли досліджених за допомогою проведення процесуальних дій доказів не достатньо, а самі сторони кримінального провадження не прагнуть усунути прогалини в доказовому матеріалі. У цьому полягає відмінність між досудовим розслідуванням, в якому процесуальні дії, спрямовані на збирання і перевірку доказів, як правило, проводить в силу засади публічності службова особа, наділена владними повноваженнями, а, як виняток – за клопотанням учасників судового провадження, та судовим розглядом, за якого закріплений протилежний порядок.

Водночас засада змагальності не виключає субсидіарної (допоміжної) участі суду у проведенні процесуальних дій пізнавальної спрямованості. Суд не є пасивним сприймачем перебігу та результатів процесуальних дій, що лише очікує моменту видалення до нарадчої кімнати для оцінки досліджених у судовому розгляді доказів і ухвалення рішення за його наслідками. Суд, беручи участь у здійсненні цих дій, визначає властивості доказів, що нормативно встановлені для їх змісту та форми, з'ясовує необхідні для конкретного кримінального провадження елементи предмету доказування. Участь суду у проведенні процесуальних дій пізнавальної спрямованості становить умову формування внутрішнього переконання. Останнє складається внаслідок безпосереднього дослідження доказів в умовах змагальності, гласності та усності.

Уділ сторін та інших учасників судового провадження, а також суду у проведенні процесуальних дій пізнавальної спрямованості забезпечує формування доказів у ході змагального, гласного та усного судового розгляду, сприяє створенню чіткого та повного уявлення про їх систему.

До приписів кримінального процесуального закону, що наповнюють зміст аналізованого загального положення проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості в суді першої інстанції належать такі.

У ч. 1 ст. 351 КПК України зазначено, що обвинуваченого першим допитує прокурор, а потім захисник. Після цього обвинуваченому можуть бути поставлені запитання потерпілим, іншими обвинуваченими, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, а також головуючим і суддями. Крім того, головуючий має право протягом всього допиту обвинуваченого ставити йому запитання для уточнення і доповнення його відповідей.

За змістом чч. 6, 7 ст. 352 КПК України свідка обвинувачення першим допитує прокурор, а свідка захисту – захисник, якщо обвинувачений взяв захист на себе – обвинувачений (прямий допит). Після прямого допиту протилежній стороні кримінального провадження надається можливість перехресного допиту свідка.

Відповідно до ч. 12 ст. 352 КПК України після допиту свідка йому можуть бути поставлені запитання потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, їх представниками та законними представниками, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, а також головуючим та суддями.

Згідно з ч. 2 ст. 356 КПК України експерта, який проводив експертизу за зверненням сторони обвинувачення, першою допитує сторона обвинувачення, а експерта, який проводив експертизу за зверненням сторони захисту, – сторона захисту. Після цього експерту можуть бути поставлені запитання потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, їх представниками та законними представниками, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, а також головуючим та суддями.

Тож суд бере участь у проведенні допиту за залишковим підходом. Його процесуальна активність має додатковий характер і проявляється лише після того, як сторони кримінального провадження вже провели прямий і перехресний допит.

До інших положень, що свідчать про багатосуб'єктність дослідження доказів належать такі.

Речові докази оглядаються судом, а також подаються для ознайомлення учасникам судового провадження, а в разі необхідності – також іншим учасникам кримінального провадження. Учасники судового провадження мають право ставити запитання з приводу речових доказів свідкам, експертам, спеціалістам, які їх оглядали (чч. 1, 3 ст. 357 КПК України).

У відповідності до чч. 1, 2 ст. 358 КПК України протоколи слідчих (розшукових) дій та інші додані до матеріалів кримінального провадження документи, якщо в них викладені чи посвідчені відомості, що мають значення для встановлення фактів і обставин кримінального провадження, повинні бути оголошені в судовому засіданні та пред'явлені для ознайомлення учасникам судового провадження, а в разі необхідності – також іншим учасникам кримінального провадження. Учасники судового провадження мають право ставити запитання щодо документів свідкам, експертам, спеціалістам.

Своєю чергою, згідно з ч. 1 ст. 359 КПК України відтворення звукозапису і демонстрація відеозапису проводяться в залі судового засідання або в іншому спеціально обладнаному для цього приміщенні з відображенням у журналі судового засідання основних технічних характеристик обладнання та носіїв інформації і зазначенням часу відтворення (демонстрації). Після цього суд заслуховує доводи учасників судового провадження.

Насамкінець, у ч. 2 ст. 360 КПК України зазначено, що спеціалісту можуть бути поставлені питання щодо суті наданих усних консультацій чи письмових роз'яснень. Першою ставить запитання особа, за клопотанням якої залучено спеціаліста, а потім інші особи, які беруть участь у кримінальному провадженні. Головуючий у судовому засіданні має право ставити спеціалістові запитання в будь-який час дослідження доказів.

Як уже зазначалося вище, кримінальне процесуальне регулювання процесуальних дій пізнавальної спрямованості не виключає їх проведення з ініціативи суду.

Зокрема, у виняткових випадках суд, визнавши за необхідне оглянути певне місце, проводить огляд за участю учасників судового провадження, а якщо цього вимагають обставини, – за участю свідків, спеціалістів і експертів. На місці огляду учасникам кримінального провадження, які беруть у ньому участь, можуть бути поставлені запитання, пов'язані з проведенням огляду. Учасники судового провадження при огляді мають право звертати увагу суду на те, що, на їхню думку, може мати доказове значення (чч. 1, 3, 4 ст. 361 КПК України).

Також згідно з ч. 1 ст. 332 КПК України до ухвали суду про доручення проведення експертизи включаються питання, поставлені перед експертом учасниками судового провадження, судом.

Суд має право не включати до ухвали питання, поставлені учасниками судового провадження, якщо відповіді на них не стосуються кримінального провадження або не мають значення для судового розгляду, обґрунтувавши таке рішення в ухвалі.

Отож активність сторін кримінального провадження у проведенні процесуальних дій пізнавальної спрямованості зберігається і у разі їх виконання з ініціативи суду.

Водночас, суд не поставлений у повну залежність від позиції сторін у дослідженні доказів і, у випадках визначених кримінальним процесуальним законом, наділений повноваженнями на проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості з власної ініціативи. Таку ініціативу суду помилково ототожнювати зі слідчою функцією суду, властивою для розшукової (інквізиційної) моделі кримінального процесу, яку реалізують шляхом збирання доказів з метою доказування події кримінального правопорушення та винуватості особи, яка його вчинила. Завдання суду полягає в неупередженому розгляді кримінального провадження та його вирішенні, виходячи з обґрунтованості правової позиції сторін.

Організація проведення та контроль суду за дотриманням процесуального порядку здійснення процесуальних дій пізнавальної спрямованості. На противагу попереднім двом загальним положенням проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості в суді першої інстанції, визначальна роль суду у змагальному судовому процесі полягає у створенні умов для належної реалізації сторонами та іншими учасниками судового провадження процесуальних можливостей уділу у виконанні цих дій. У цьому контексті суд наділений істотними повноваженнями та беззаперечним авторитетом.

Це загальне положення проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості ґрунтується, серед іншого, на повноваженнях головуючого у судовому розгляді. Зокрема, у ч. 1 ст. 321 КПК України зазначено, що головуючий керує ходом судового засідання, забезпечує додержання послідовності та порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками кримінального провадження їхніх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження.

Зміст цього загального положення наповнюють такі приписи кримінального процесуального закону.

Так, допит обвинуваченого починається з пропозиції головуючого надати показання щодо кримінального провадження (ч. 1 ст. 351 КПК України).

Також у ч. 2 ст. 351 КПК України сказано, якщо обвинувачений висловлюється нечітко або з його слів не можна дійти висновку, чи визнає він обставини чи заперечує проти них, суд має право зажадати від нього конкретної відповіді – «так» чи «ні».

Так само за змістом чч. 1, 2 ст. 352 КПК України перед допитом свідка головуючий встановлює відомості про його особу та з'ясовує стосунки свідка з обвинуваченим і потерпілим. Крім того, головуючий з'ясовує чи отримав свідок пам'ятку про права та обов'язки свідка, чи зрозумілі вони йому, і в разі необхідності роз'яснює їх, а також з'ясовує, чи не відмовляється він з підстав, встановлених кримінальним процесуальним законом, від давання показань, і попереджає його про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань та завідомо неправдиві показання. Якщо перешкод для допиту свідка не встановлено, головуючий у судовому засіданні приводить його до присяги.

Своєю чергою, згідно з ч. 3 ст. 352 КПК України суд зобов'язаний контролювати хід допиту свідків, щоб уникнути зайвого витрачання часу, захистити свідків від образи або не допустити порушення правил допиту.

Натомість під час допиту свідка сторонами кримінального провадження головуючий за протестом сторони має право зняти питання, що не стосуються суті кримінального провадження (ч. 8 ст. 352 КПК України).

Окрім того, відповідно до ч. 11 ст. 352 КПК України якщо свідок висловлюється нечітко або з його слів не можна дійти висновку про те, чи визнає він обставини чи заперечує проти них, суд має право зажадати від цього свідка конкретної відповіді – «так» чи «ні».

До того ж, перед допитом потерпілого головуючий встановлює відомості про його особу та з'ясовує стосунки потерпілого з обвинуваченим. Крім того, головуючий з'ясовує, чи отримав потерпілий пам'ятку про права та обов'язки потерпілого, чи зрозумілі вони йому, і в разі необхідності роз'яснює їх, а також попереджає його про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання (ч. 1 ст. 353 КПК України).

Відповідно до ч. 2 ст. 354 КПК України свідку, який не досяг шістнадцятирічного віку, головує роз'яснює обов'язок про необхідність давати правдиві показання, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання, і не приводить до присяги.

Згідно з ч. 3 ст. 354 КПК України до початку допиту законному представнику, педагогу, психологу або лікарю роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми під час допиту, а також право протестувати проти запитань та ставити запитання. Головуючий має право відвести поставлене питання.

Перед допитом експерта головує встановлює його особу та приводить до присяги. Після цього головує попереджає експерта про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку (ч. 1 ст. 356 КПК України).

Фіксація перебігу та результатів проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості. Мета цих процесуальних дій може бути досягнута за умови, що їх зміст та наслідки одержать належну фіксацію. Застосування під час здійснення процесуальних дій пізнавальної спрямованості визначених кримінальним процесуальним законом засобів і способів фіксації забезпечує максимальну повноту та об'єктивність отриманих відомостей, а також одержання достовірних результатів. Нормативно закріплені засоби фіксації повинні відображати увесь хід процесуальних дій пізнавальної спрямованості та давати можливість пересвідчитись у дотриманні процесуального порядку їх проведення, порушення якого може спричинити скасування судового рішення.

Згідно з ч. 5 ст. 27, ч. 4 ст. 107, ст. 108 КПК України проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості фіксують за допомогою технічних засобів та у журналі судового засідання.

За юридичним значенням обидва засоби фіксації є обов'язковими, самостійними, використовуються одночасно. Водночас фіксування перебігу та результатів виконання процесуальних дій за допомогою технічних засобів та у журналі судового засідання відрізняються інформаційним наповненням.

Унаслідок «повного фіксування судового провадження технічними засобами посвідчуються не лише результати процесуальних дій та рішень, а й перебіг судового провадження. Отже, результати такого фіксування є більш інформативними, збільшують обсяг і якість зафіксованої інформації, що, у свою чергу, підвищує надійність доказової інформації і гарантує забезпечення прав та законних інтересів учасників судового провадження» [2, с. 85]. На відміну від технічного запису судового розгляду, «журнал судового засідання взагалі являє собою лише перелік процесуальних дій та час їх здійснення, що, безумовно, є малоінформативним та неефективним засобом фіксування судового процесу» [2, с. 87].

Іншими словами, «факт проведення судової дії фіксується в журналі судового засідання, а перебіг – за допомогою звуко- та відеозаписувальних засобів» [3, с. 187].

Так, відповідно до ч. 4 ст. 107 КПК України фіксування за допомогою технічних засобів кримінального провадження в суді під час судового провадження є обов'язковим і здійснюється в порядку, передбаченому Положенням про Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи. У разі неприбуття в судові засідання всіх осіб, які беруть участь у судовому провадженні, чи в разі, якщо судові провадження здійснюється судом за відсутності осіб, фіксування за допомогою технічних засобів кримінального провадження в суді не здійснюється. Своєю чергою, незастосування технічних засобів фіксування кримінального провадження у випадках, якщо воно є обов'язковим, тягне за собою недійсність відповідної процесуальної дії та отриманих внаслідок її вчинення результатів, за винятком випадків, якщо сторони не заперечують проти визнання такої дії та результатів її здійснення чинними (ч. 6 ст. 107 КПК України).

Натомість згідно з п. 4 ч. 1 ст. 108 КПК України у журналі судового засідання зазначаються час, номер та найменування процесуальної дії, що проводиться під час судового засідання, а також передані суду під час процесуальної дії речі, документи, протоколи слідчих (розшукових) дій і додатки до них.

Окремо у ч. 5 ст. 361 КПК України зазначено, що проведення огляду на місці і його результати відображаються у протоколі огляду місця (основний, загальний і вербальний засіб закріплення відомостей) та можуть фіксуватися технічними засобами. Зокрема для відображення ходу та результатів огляду на місці використовують фотографування, відеозапис, складання схем, виго-

товлення відбитків та зліпків речей і документів. Вони є допоміжними способами фіксації перебігу та результатів огляду на місці, пояснюють і збагачують зміст протоколу огляду місця. За обсягом ці способи можуть бути як загальними (відеозапис), так і окремими (фотографування, виготовлення схем, моделей предметів). За способом відображення інформації їх можна поділити на наглядно-образні (фотографування, відеозапис), графічні (складання схем), а також предметні (виготовлення копій, зразків речей і документів) [4, с. 101].

Тож за винятком огляду на місці, законодавець не встановив вимоги складання протоколу проведення кожної іншої процесуальної дії пізнавальної спрямованості, що є необхідним для досудового розслідування.

Однак і фіксація огляду речових доказів за їх місцезнаходженням, якщо їх не можна доставити в судове засідання (ч. 2 ст. 357 КПК України), також має відбуватися за допомогою протоколювання. Понад те, підлягає протоколюванню й проведення окремих слідчих (розшукових) дій за судовим дорученням (ч. 5 ст. 333 КПК України).

На протигагу протоколам слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, журнал судового засідання та технічний запис судового розгляду не є джерелами доказів.

Журнал судового засідання та технічний запис судового розгляду містять усі процесуальні дії пізнавальної спрямованості суду та учасників судового провадження. У них закріплений доказовий матеріал, який суд першої інстанції використовує для обґрунтування ухвалених ним рішень, учасники судового провадження – для підтвердження своїх доводів, викладених в апеляційних та касаційних скаргах, а суди вищого рівня – для перевірки правосудності судових рішень.

Доречно зазначити, що не всі з виокремлених та проаналізованих загальних положень проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості властиві для судового розгляду кримінального провадження держав континентальної системи права.

Перше. У кримінальному процесуальному праві деяких європейських держав вибір процесуальних дій пізнавальної спрямованості та визначення послідовності їх проведення здійснює суд.

Так, у § 232 КПК Республіки Австрія зазначено, що головуючий визначає порядок виступу тих, хто вимагає слова. Відповідно до ч. 1 § 246 цього кодифікованого акта докази повинні бути представлені в порядку, визначеному головуючим, і, як правило, першими мають бути досліджені докази, надані прокурором. Головуючий має право без клопотання осіб, які беруть участь у провадженні, викликати свідків і експертів, від яких передбачається з'ясувати обставини, що мають значення під час провадження у справі, а в разі потреби їх допитувати [5].

Свою чергою, згідно з ч. 1 art. 456 КПК Французької Республіки суд за власною ініціативою або за клопотанням державного обвинувача, цивільного позивача чи обвинуваченого може розпорядитися про всі необхідні процесуальні дії з метою встановлення істини [6].

До того ж, за змістом ст. 288а КПК Королівства Нідерландів головуючий визначає, у якому порядку допитувати свідків, експертів і потерпілого [7].

Насамкінець, за КПК Греції головуючий визначає послідовність допиту свідків і дослідження іншої доказів (ч. 1 ст. 351) [8].

Друге. Окремі процесуальні дії пізнавальної спрямованості проводить суд.

Насамперед, йдеться про допит обвинуваченого, який здійснює головуючий (ч. 1 § 245 КПК Республіки Австрія [5], ч. 1 ст. 286 КПК Королівства Нідерландів [7], ч. 1 art. 328 КПК Французької Республіки [6], ч. 1 § 238 КПК ФРН [9], ч. 1 § 207 КПК Чеської Республіки [10]).

Окрім того, за КПК Республіки Австрія головуючий допитує свідків (§ 232), а також може призначити нових експертів або постановити вилучення інших доказів, зокрема провести огляд у присутності осіб, які беруть участь у справі (§ 254 КПК) [5].

Насамкінець, відповідно до ч. 1 § 241а КПК ФРН допит свідків, які не досягли 18 років, проводиться одноособово головуючим [9].

Понад те, сторона обвинувачення презентує свої докази лише після допиту обвинуваченого. Яскравим прикладом є положення ч. 1 § 244 КПК ФРН, згідно з яким після допиту обвинуваченого проводиться дослідження доказів [9] та ч. 1 § 246 КПК Республіки Австрія, відповідно до якої після допиту обвинуваченого докази повинні бути представлені в порядку, визначеному головуючим [5].

Третє. Суд не лише покликаний організувати та контролювати проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості, але й зобов'язаний за їх допомогою збирати і досліджувати докази.

Зокрема у § 232 КПК Республіки Австрія зазначено, що слухання веде головуючий. Він зобов'язаний сприяти встановленню істини та повинен забезпечити уникнення дискусій, які можуть затягнути основне слухання без користі для з'ясування справи [5].

У ч. 2 § 239 КПК ФРН зазначено, що після перехресного допиту головуючий зобов'язаний поставити свідкам і експертам такі запитання, які вважає необхідними для подальшого з'ясування справи [9].

Згідно з § 343 КПК Швейцарської Конфедерації суд збирає нові докази та доповнює вже зібрані докази, які є неповними. Він збирає докази, якщо вони не були зібрані належним чином під час попереднього провадження. Суд має повторно зібрати докази, які були зібрані належним чином під час попереднього провадження, якщо безпосереднє знання доказів видається необхідним для ухвалення рішення [11].

Також відповідно до § 1 art. 366 КПК Республіки Польща головуючий керує судовим розглядом і забезпечує його належне проведення, дбаючи про з'ясування всіх істотних обставин справи [12].

Насамкінець, у п. 5 § 2 КПК Чеської Республіки зазначено, що під час судового провадження прокурор і обвинувачений можуть пропонувати та подавати докази на підтвердження своїх позицій. Прокурор зобов'язаний довести вину підсудного. Це не звільняє суд від обов'язку самостійно доповнити докази в обсязі, необхідному для прийняття рішення [10].

Висновки. Тож загальним положенням проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості в суді першої інстанції, з одного боку, властиві яскраво виражене змагальне начало та посилення диспозитивності у дослідженні доказів, що, однак, не виключають субсидіарної активності суду, а з іншого, – на нього, як орган, що веде судовий процес, покладається організація здійснення, контроль за дотриманням процесуальної форми виконання та фіксування перебігу таких процесуальних дій.

Незважаючи на приналежність до однієї правової системи та спільну історичну форму кримінального процесу, правове регулювання доказування з використанням процесуальних дій пізнавальної спрямованості в суді першої інстанції у кримінальному процесуальному праві європейських держав характеризується особливостями. Такі особливості зумовлені проявом засад змагальності, диспозитивності, публічності, а також всебічного, повного і неупередженого з'ясування обставин справи у центральній стадії кримінального провадження. При цьому, такі загальні положення процесуальних дій пізнавальної спрямованості як наявність підстав для проведення, місце і час виконання, а також фіксування змісту та наслідків їх здійснення залишаються незмінними, незалежно від нормативної моделі доказування під час судового розгляду кримінального провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ley Orgánica 6/1985, de 1 de julio, del Poder Judicial. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1985-12666>.
2. Березюк В.В. Фіксування судового провадження як гарантія права на справедливий суд у кримінальному процесі: дис. ... докт. філософії за спеціальністю 081 «Право» (галузь знань – 08 «Право») / Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса, Національної академії правових наук України, Харків, 2022. 257 с.
3. Мирошніченко Ю.М. Криміналістичне забезпечення судового провадження: концептуальні основи: дис. ... докт. юрид. наук за спеціальністю 12.00.09 «кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» (081 – Право) / Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький, 2024. 493 с.
4. Тимошук В.Є. Судовий огляд: процесуальне і криміналістичне дослідження: дис. ... докт. філософії за спеціальністю 081 «Право» (галузь знань – 08 «Право») / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2022. 251 с.
5. Strafprozeßordnung 1975. URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10002326>.
6. Code de procédure pénale. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071154.
7. Wetboek van Strafvordering. URL: <http://www.wetboek-online.nl/wet/Wetboek%20van%20Strafvordering.html>.

8. ΚΩΔΙΚΑΣ ΠΟΙΝΙΚΗΣ ΔΙΚΟΝΟΜΙΑΣ. URL: <https://www.kodiko.gr/nomothesia/document/530491/nomos-4620-2019>.
9. Strafprozeßordnung. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo>.
10. Trestní řád. URL: <https://businesscenter.podnikatel.cz/pravo/zakony/trestni-rad/f2681273>.
11. Swiss Criminal Procedure Code. URL: <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/2010/267/en>.
12. Kodeks postępowania karnego. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970890555/U/D_19970555Lj.pdf.